

اسناد عبدالحسین میرزا فرمانفرما

[۱۳۳۰-۱۳۳۱ / ۱۳۲۰ - ۱۳۲۴ ه.ق.]

دکتر منصوره اتحادیه (نظام مافی)*

مریم کاشف‌نیا**

در تاریخ نگاری ایران پژوهش‌چندانی درباره مسائل مالی - اقتصادی انجام نگرفته است و اکثر مورخین درباره رجال، مسائل سیاسی یا دیپلماسی تحقیق کرده‌اند و اگر به مسائل اقتصادی و مالی توجه شده اغلب درباره تجارت، به خصوص تجارت خارجی بوده است. مسائلی از قبیل مخارج دولت، دستورالعمل حکام، مالیات‌ها و مخارج محلی تا حد زیادی ناشناخته است. البته تحلیل اسناد مالی نسبتاً مشکل است و احتیاج به تخصص دارد که متأسفانه تدریس نمی‌شود.

ولی مشکل اصلی این است که اقتصاد کشور یکسان نبود. شرایط هر ایالت، هر حکومت، هر حاکم در هر سال متفاوت و متغیر بود. این امر کار تحقیق را پیچیده و بفرنج می‌کند. علاوه بر این اسناد مالی به خط سیاق نوشته می‌شد که بسیاری از محققین آنرا نیاموخته‌اند. (۱) خوشبختانه امروزه عده‌ای از پژوهش‌گران جوان آموزش دیده‌اند و امید است که در آتی این گونه اسناد در مجموعه‌های خصوصی و بایگانی‌های اداری و دولتی مورد استفاده قرار گیرند.

یکی از مجموعه اسناد خصوصی و با ارزش متعلق به عبدالحسین میرزا فرمانفرما است.

*. استاد بازنشسته تاریخ دانشگاه تهران.

** کارشناس ارشد تاریخ.

(۲) فرمانفرما بایگانی مرتبی داشت و در طول زندگانی کاری و مأموریت‌های مختلف مکاتبات خود را نگه می‌داشت. (۳) ولی آنچه به دست ما رسیده است کامل نیست و مقداری طی سال‌های متمادی در اثر عدم توجه از بین رفته است چنانچه اسناد مالی حکومت اول فرمانفرما ۱۳۲۰-۱۳۲۴ در کرمانشاه نسبت به حکومت دوم ۱۳۳۰-۱۳۳۳ مختصرتر است، در حالی که مدت مأموریت اول طولانی‌تر از حکومت دوم می‌باشد. این اسناد اکثر عرایضی است که طی سال‌های مختلف به فرمانفرما نوشته شده است. فرمانفرما یا به این عرایض پاسخ می‌داد و یا می‌نوشت جواب ندارد. مقداری از اسناد این مجموعه مربوط به مسائل مالی است مانند صورت مخارج گوناگون، مالیات، انعام، مواجب و غیره.

بدون شک فرمانفرما این اسناد را نگه داشته بود چون باید در برابر دولت جواب‌گوی مخارج خود می‌بود! بررسی و تفکیک اسناد مالی فرمانفرما جدا از سایر اسناد خصوصی طی تقریباً سه سال انجام گرفت و براساس ایالات و موضوعات مختلف تفکیک گردید. حاصل کار حدود ۵۰ پوشه شد با موضوعات بسیار متنوع مانند مالیات‌ها، مخارج حکومت، مخارج قشون و اسلحه، مخارج سوارها، مخارج اندرون، سیورسات، انعامات، مواجب اجزاء و غیره. از میان این توده سند مخارج قشون در دو دوره حکومت فرمانفرما در کرمانشاه برای معرفی انتخاب گردید. دلیل اصلی این بود که طی نگارش زندگی‌نامه فرمانفرما و بررسی مکاتبات او با دولت مشخص شد که در هر دو دوره تا چه حد مسئله مخارج قشون از اهمیت برخوردار بود و تا چه حد فرمانفرما به عنوان حاکم کرمانشاه و سپس والی غرب در حکومت دوم، دست تنگ بود، چنانکه دائماً با دولت به چانه‌زنی می‌پرداخت و تقاضای کمک مالی برای تقویت قشون می‌کرد، ولی اکثراً بی‌نتیجه بود. کمک نکردن مالی دولت بستگی داشت به خالی بودن خزانه ولی خیلی اوقات عدم پیشرفت امور حکام مربوط می‌شد به دشمنی‌ها و رقابت شخصی رجال وقت با همدیگر.

مهمترین وظیفه حاکم برقراری امنیت و جمع‌آوری مالیات بود. برقراری امنیت بستگی داشت به توانایی حاکم در جمع‌آوری مالیات تا بتواند مواجب قشون را بپردازد. بنابراین تا مالیات جمع‌آوری نمی‌شد و حقوق قشون پرداخت نمی‌شد حاکم قدرت نداشت امنیت را برقرار سازد.

مخارج قشون سواره و پیاده شامل جیره و مواجب، علیق، زین و برگ، ملبوس، انعام و غیره می‌شد که با جزئیات محاسبه و در ورقه‌هایی ثبت می‌شد. این ورقه‌ها را چند نفر از محاسب‌ها مهر می‌کردند. سپس مخارج یک ماه را در کتابچه‌ای وارد کرده به فرمانفرما تحویل می‌دادند و ورقه‌ها را لاشه می‌کردند. این کتابچه‌ها فقط مختص مخارج قشون نبود و مبالغ مترقیه نیز در آن‌ها ثبت می‌شد. البته واضح است که این اسناد برای استفاده

مورخین تهیه و بایگانی نشده‌اند و تحصیل و درک آن‌ها همیشه آسان نیست. علاوه بر این همانطور که اشاره شد تعدادی از این اسناد از بین رفته و مجموعه کامل نیست. ولی با وجود ابهامات متعدّد، اطلاعات مفیدی از انواع مخارج قشون و نحوه پرداخت آن به دست می‌دهد. اما مخارج قشون یک ایالت و نسبت آن با مخارج کل قشون از این اسناد به دست نمی‌آید، یا چه مقداری از مخارج قشونی که همراه فرمانفرما در کرمانشاه بود را دولت می‌پرداخت و چه مقداری را فرمانفرما از محل جمع‌آوری می‌کرد و بسیاری سؤالات دیگر که بدون جواب می‌ماند.

کرمانشاه در غربی‌ترین نقطه ایران قرار دارد و از شمال به کردستان، از شرق به همدان، از جنوب به لرستان و پشت کوه (ایلام) و از غرب به عراق، که در آن وقت جزء قلمرو عثمانی بود محدود می‌شود. قسمتی از کرمانشاه کوهستانی است و در مرکز آن رشته کوه زاگرس قرار دارد و دارای مراتع و زمین کشاورزی است. کرمانشاه دارای دو نوع آب و هوا است و به همین دلیل از زمان‌های دور محل زیست ایلات بوده است. کرمانشاه از نظر سوق الجیشی نیز حائز اهمیت بسیار است، زیرا در مسیر بزرگ راهی قرار گرفته است که تهران را به بغداد وصل می‌کند. بنابراین قرار گرفتن در مرکز این راه بزرگ و واقع شدن در غربی‌ترین نقطه ایران، در امتداد با مرز عثمانی، اعتبار زیادی به آن می‌بخشید. شهر کرمانشاه، مقرّ حکومت ایلات بود و چون در نزدیکی دروازه‌های زاگرس در ارتفاع کم واقع است، تنها راه عبور به داخل کردستان به حساب می‌آمد و راحت‌تر از این مسیر، راهی برای ورود به فلات وجود نداشت. یکی از ویژگی‌های کرمانشاه، مسأله زائران بود. تمامی راه‌های زمینی که از ایران، قفقاز، آسیای مرکزی، و افغانستان را به اماکن مقدس کربلا و نجف می‌رساند، از کرمانشاه می‌گذشت. این شهر از رفت و آمد زائران و نیز عوارض حمل‌جنازه‌هایی که با توجه به وصیت متوفی باید در اماکن مقدس دفن می‌شدند، بهره‌های زیادی می‌برد. در اوایل قرن بیستم تقریباً هر سال حدود یک صد و هفتاد هزار نفر زائر از این شهر می‌گذشتند و همواره در کنار زیارت به تجارت می‌پرداختند و این مسأله در اقتصاد ایران بسیار مؤثر بود.

آب و هوای معتدل، جلگه‌های حاصلخیز، دشت‌های وسیع، و مراتع سرسبز، سبب رونق کشاورزی و گلهداری در ایالت کرمانشاه شده است. به همین علت ایلات بزرگی مانند کلهر، سنجابی، زنگنه، کزند، کلیایی و اورامی، در کرمانشاه سکونت دارند. این ایلات توانایی سیاسی و نظامی نیز داشتند و چون با یکدیگر درمی‌افتادند، جنگ و نزاع‌های خونینی در می‌گرفت و حکومت‌ها از آن تفرقه‌ها به سود خود استفاده می‌کردند. غارت‌گری و ایجاد اغتشاش نیز یکی از کارهای معمول ایلات بود که در روابط خارجی ایران هم تأثیر می‌گذاشت، چرا که بعضی از ایلات گاه از عثمانی حمایت می‌شدند. ایلات کرمانشاه، شیعه، اهل حق و سنی بودند. ایلات سنی مانند ایل جاف و اورامی، با کردستان در ارتباط بودند، ایل

کلیایی نیز با کردستان رابطه داشت. اما با وجود این قبیل مراودات ایلی، باید گفت تحولات سیاسی و اجتماعی کردستان و کرمانشاه، که در مجاورت هم قرار دارند، تقریباً مسیر مجزایی داشته است. به عنوان مثال در دوران مشروطه کردستان به راه کرمانشاه نرفت. مذهب اغلب مردم کردستان تسنن است. در حالی که بیشتر مردم کرمانشاه شیعه هستند.

شهر کرمانشاه یک شهر بزرگ بود و در کنار بافت ایلی، بافت شهرهای تجارتی را نیز داشت، ولی کردستان یک بافت سنتی و ایلاتی داشت و سندیج مرکز کردستان بسیار کوچک‌تر از آن بود که شهری قابل اعتنا به شمار آید. کرمانشاه مانند سایر ایالات عشایرنشین دائماً دستخوش اغتشاشات و ناامنی بود و برقراری امنیت به خصوص در سرحدات از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود. مضافاً که کرمانشاه محل عبور و مرور زوآر و مال‌التجاره بود و نه تنها درآمد گمرک اهمیت داشت (۴)، بلکه پای خارجی‌ها را هم به میان می‌کشید. از این جهت پرداخت به موقع مواجب و جیره و علیق سرباز و سوار از دغدغه‌های دائم خاطر حاکم بود و مکاتبات فرمانفرما با دولت در هر دو حکومت کرمانشاه دلالت بر همین مسئله دارد.

فرمانفرما در هر دو مأموریت از لحاظ مالی در مضیقه بود، سطور زیر قسمتی از یک نامه او است درباره مالیات ایل کلهر: «یک ماه دیگر به قشلاقات خود که در نیم فرسنگی مندلیج و قزل رباط و شهران است رفتند، دیگر ابدأ به دادن مالیات اقدام نخواهند کرد و به کلی ده هزار تومان مالیات آن‌ها از میان می‌رود. چنانچه خاطر محترم مسبوق است رسم تمام ایلات احشامی بر این است تا موقعی که در بیلاقات هستند باید مالیات آن‌ها ساخته و پرداخت شود و الا همین که به قشلاقات رفتند دیگر در آنجا اشکال دارد که چیزی از مالیات از آن‌ها گرفته شود.» (۵)

اوضاع مالی دولت به مرور آشفته‌تر می‌شد، در حکومت دوم فرمانفرما مشکلات او بیشتر شد. یک بار نوشت: «مالیات باید به قوه اردو و استعداد وصول شود و اغلب راجع به عشایر است که باید اردو به سرحد و جوانرود برود.» (۶)

به نظر می‌رسد محاسبات که در این اسناد به دست آمده بدون ترتیب مشخص تنظیم می‌شد و سیستم آن یک دست و مرتب نبود. نحوه محاسبه و اخذ مالیات به خصوص از عشایر مشکل و تا حد زیاد به اعمال زور و خشونت، یا چانه زدن و قسط‌بندی بستگی داشت. پرداخت مخارج نیز نامرتب بود و گاه به اقساط پرداخت می‌شد. (۷) پرداخت انعام نیز از روش مرتبی برخوردار نبود. چنانچه در ماه رمضان ۱۳۳۲ این مبالغ انعام پرداخت شده بود:

انعام سواران	شش تومان
انعام شاهزاده احتشام‌الدوله	پنجاه تومان
انعام شاطر	پنجاه و سه تومان و پانصد دینار
انعام مصطفی خان	بیست و پنج تومان
انعام قزاق	پنجاه و پنج تومان
انعام اجزاء عدلیه	ده تومان
انعام شاطر و قاصد	سی و سه تومان
انعام معین‌الکتاب	نود و پنج تومان
انعام و مخارج عرض راه‌ها	دویست و هشتاد و شش تومان
انعام سواران میانجی	صد و نود تومان

در ماه ربیع‌الاول ۱۳۳۲ انعام سواران آذربایجان، ۹۲۰ تومان و ۳۲۴۰ قران محاسبه شده و در شوال ۱۳۳۲ پنجاه و هشت تومان و سیصد دینار.

گاه محاسبات کلی حساب می‌شد. در جمادی‌الاول ۱۳۳۲ سوار آذربایجان و میانجی پانصد و نود و یک تومان و هشت هزار و شش صد و پنجاه دینار و یازده خروار جو دریافت کرد.

در شعبان همان سال سوارهای آذربایجان و میانجی دویست و هفتاد و چهار تومان و نه هزار و دویست دینار و ده خروار و سی و پنج من جو دریافت کردند. پرداخت‌ها در یک ماه دو نوبت پرداخت می‌شد. در ربیع‌الثانی ۱۳۳۲ جیره و علیق دواب سواران آذربایجان سیصد و پنجاه و دو تومان و شش هزار و نهصد و سی دینار بود. نوبت دوم سیصد و چهل و دو تومان و پنج هزار و پانصد دینار.

قدرت و نفوذ حکام در محل حکومت به خصوص در مقابل خونین متمرّد بستگی داشت به نشانه‌های حمایت دولت، به همین دلیل فرمانفرما در حکومت اول خود که هنوز مغضوب بود، می‌خواست که دولت از او حمایت کند ولی دولت همکاری لازم را نمی‌کرد و با این که او داماد مظفرالدین شاه بود ولی شاه با او میانه خوبی نداشت و بسیاری از نامه‌ها و تقاضاهای او بی‌جواب می‌ماند. یک بار به وزیر خارجه مشیرالدوله نوشت: مستدعی امر حضرت عالی این مسئله (درباره سوار مظفر) را به هر زبان که صلاح می‌دانید به عرض حضرت اشرف روحی فداه برسائید که از خاکپای اقدس اعلی ارواحنا فداه خودشان مستدعی شوند این سرشکستگی را بعد از آن که مورد مراحم ملوکانه و توجهات و التفات مخصوص حضرت

اشرف شدم دیگر برای بنده مقتضی ندانند. (۸) حکومت کرمانشاه مشکل بود و بدون حمایت و کمک مالی امکان‌پذیر نبود، در جایی می‌نویسد: «فعلاً می‌توانم عرض نمایم که در ذخیره کرمانشاهان صددانه فشنگ و ده قبض تفنگ و رندل بلند قد نیست. هرگاه بخواهم مواضع و محظورات این مسئله را عرض نمایم که یک کتاب خواهد شد.» (۹)

در ۹ صفر از مشیرالدوله تقاضای کمک مالی برای تقویت قوای نظامی و تنظیم حدود و امنیت بخشیدن به راه‌ها کرد. مشیرالدوله تقاضا را به صدراعظم عین‌الدوله داد، او نیز آن را به وزیر جنگ سپهسالار داده بود. در ربیع‌الاول به او خبر دادند که قرار شده سیصد قبضه تفنگ و رندل بلند قد با سه هزار فشنگ تهیه و ارسال گردد. ولی طبق مکاتبات بعدی این اسلحه‌ها نرسیده بود. (۱۰)

از جمله مسائل این حکومت بروز وبا و یاغی‌گری عشایر، عدم حمایت دولت مرکزی و مشکلات رابطه با عثمانی، مسائل مرزی و دخالت روزافزون قدرت‌های خارجی بود. در ذیقعد ۱۳۲۰ در نزدیکی قصرشیرین نفت کشف شد و در محرم ۱۳۲۲ چاه دوم نیز باز شد و مسئله نفت و امنیت آن حدود اهمیت یافت و فرمانفرما به دولت نوشت که با سوار ولایتی و ایللیاتی اوضاع منظم نمی‌شود و از وزیر خارجه: «عاجزانه استدعا کرد که هر طوری که صلاح بدانید به عرض حضور حضرت اشرف روحی فداه برسانید.» و تقاضا کرد که حکم تلگرافی صادر شود که سوار را زودتر از تبریز حرکت بدهند که به کرمانشاه آمده مشغول خدمت شوند. و اضافه کرد که در همه حکومت‌های مهم «قشون خارجی (منظور قشون غیرمحللی) برای انتظام خاک داخله کرمانشاه بوده است.» (۱۱)

اخبار کرمانشاه در روزنامه ایران سلطانی نیز منعکس می‌شد که بدون شک با اشاره فرمانفرما بود. البته کمک نکردن دولت را مطرح نمی‌کرد ولی از فعالیت‌های فرمانفرما و مسائل قشون و اخذ مالیات عشایر خبر می‌داد. (۱۲) فرمانفرما در ۱۳۲۳ به کرمان مأمور شد و بعد از آغاز مشروطه و فوت مظفرالدین شاه بود که بالاخره بعد از ده سال به تهران مراجعت کرد. وی مدتی وزیر عدلیه و سپس به حکومت آذربایجان مأمور شد. مراجعت او از آذربایجان به تهران مقارن کودتای محمدعلی شاه و آغاز استبداد صغیر بود. وی مدت کوتاهی وزارت داخله را داشت و پس از سقوط محمدعلی شاه به سمت وزیر عدلیه، وزیر داخله و وزیر جنگ مأمور شد که هیچ کدام چندان دوام نداشتند. حکومت آذربایجان نیز نافرجام بود و بالاخره او در شوال ۱۳۳۰ والی کرمانشاه شد. (۱۳)

اولین و بزرگ‌ترین مشکل این حکومت قیام ابوالفتح میرزا سالارالدوله (۱۴) پسر مظفرالدین شاه بود که پس از مدتی تبعید در رجب ۱۳۲۹ که محمدعلی شاه مخلوع به ایران بازگشت او نیز به کردستان آمده و به داعیه کمک به برادر قیام کرد. قوایی از عشایر جمع

کرد و به سوی تهران آمد ولی در ساوه شکست خورد و فرار کرد. همان وقت محمدعلی میرزا نیز در ایوان کیف از قوای دولتی شکست خورده ولی تا مدتی ایران را ترک نکرد. سالارالدوله در ذیحجه وارد کرمانشاه شد، دولت قوایی به مقابله او فرستاده که او را شکست داد و سالارالدوله کرمانشاه را ترک کرد. این واقعه همزمان بود با اولتیماتوم روس‌ها و بسته شدن مجلس دوم، بنابراین دولت ضعیف بود و نتوانست قوای کمکی بفرستد و سالارالدوله با قوایی که قول غارت به آن‌ها داده بود، توانست کرمانشاه را محاصره کند قوای دولتی فرار کرد و او توانست وارد شهر شود. این وقتی بود که فرمانفرما به حکومت کرمانشاه مأمور شد. مسائل حکومت اول فرمانفرما و کمک نکردن دولت در حکومت دوم هم ادامه یافت. یک علت البته خالی بودن خزانه بود. (۱۵) علاوه بر آن پس از استبداد صغیر رؤسای بختیاری قدرت یافته بودند و با فرمانفرما میانه خوبی نداشتند. مراجعت محمدعلی شاه مخلوع باعث شد که قدرت بختیاری‌ها افزایش یابد، در ۲۹ رجب ۱۳۲۹ صمصام‌السلطنه برادر سردار اسعد رئیس الوزراء شد و برای مدتی وضع فرمانفرما در کرمانشاه سخت‌تر گشت، ولی بعد از شکست شاه مخلوع و سالارالدوله حضور بختیاری‌ها دیگر چندان ضروری نبود علاوه بر این که روس‌ها نیز از صمصام‌السلطنه راضی نبودند. صمصام‌السلطنه در ۷ صفر ۱۳۳۱ استعفا داد. (۱۶)

کابینه بعدی توسط علاءالسلطنه تشکیل شد و عین‌الدوله وزیر داخله کابینه علاءالسلطنه شد و او نیز با فرمانفرما رابطه دوستانه نداشت. البته جواب ندادن به حاکم و کمک نفرستادن مختص حکومت فرمانفرما نبود، نظیر این رفتارها در ۱۳۳۲ با زمان حکومت رضاقلی خان نظام‌السلطنه در لرستان مشابه بود. (۱۷)

قبل از حرکت به سوی کرمانشاه فرمانفرما نوشت که اقلاً سه هزار استعداد نظامی با دیسپلین و ملزومات بایستی موجود و مستعد باشد. (۱۸) تقاضای مالی و نظامی در تمام طول مدت مبارزه با سالارالدوله و بعد از آن هم ادامه داشت. ولی بی‌نتیجه بود. یک بار پرسید که «انصافاً بفرمائید با این که هر روزی اگر چهار تا پنج قران به سواره و دو قران به پیاده یومیه داده نشود از آن‌ها انتظار توقف را می‌توان نمود.» (۱۹) و همچنین نوشت «ممکن نیست از اسب و آدم گرسنه توقع خدمت داشت... سالارالدوله از عشایر جمعیت جلب و به هر سواری یومیه پنج هزار نقد و به رؤسا روزی ده پانزده تومان به علاوه دعوت به غارت می‌نماید. بنده چاره‌ای جز دادن وجه نقد و انصراف عشایر از آن طرف ندارم» جواب دولت اغلب مساعد بود ولی کمک نمی‌رسید. فرمانفرما را به مرنارد رئیس گمرک که پس از رفتن شوستر خزانه‌دار کل شد (۲۰) ارجاع می‌دادند ولی او نیز استنکاف می‌کرد و ظاهراً کارشکنی می‌کرد. البته وضع مالی همچنان بد بود ولی مخالفت مرنارد شاید علل شخصی نیز داشت

که روشن نیست. شکست سالارالدوله کمکی به فرمانفرما نکرد و نوشت که «مثل شتر در گل فرو رفته است» (۲۱)

دولت از او انتظار داشت امنیت را برقرار سازد و مالیات‌ها را جمع‌آوری نماید فرمانفرما نیز کمک می‌خواست و انتظار داشت که دولت به او اختیار تام دهد تا عشایر متمرّد را آرام سازد ولی موفق نشد. قحطی هم بیداد می‌کرد. از سوی دیگر با تقاضای غرامت خارجی‌ها که مال‌التجاره آن‌ها در قیام سالارالدوله از بین رفته بود مواجه بود. قبل از سقوط صمصام‌السلطنه ماهی سی هزار تومان اعتبار و هزار نفر سوار و هزار و پانصد سرباز پیاده خواسته بود ولی نه صمصام‌السلطنه و نه علاء‌السلطنه که بعد از او آمد کمکی نکردند، فرمانفرما که ناامید بود نوشت «هر چه تلگراف بیش‌تر و مفصل‌تر می‌کنم اصل مطلب از میان می‌رود و در فروعات مذاکره می‌شود» (۲۲). در مدتی که فرمانفرما در کرمانشاه بود موفق شد تا راه‌ها را نسبتاً امن سازد و جلوی باج‌گرفتن از مسافرین و مال‌التجاره را گرفت ولی به طور کل از این مشکلات خسته شده بود و بارها تقاضای استعفا کرد که قبول نمی‌شد تا بالاخره در رمضان ۱۳۳۲، کمی قبل از آغاز جنگ بین‌الملل با استعفای او موافقت شد و به هنگام تاج‌گذاری احمدشاه در ۲۰ شوال در تهران بود.

صورت مخارج

همانطور که اشاره شد از اسناد موجود، محاسبه دقیق مخارج و پرداخت مخارج قشون غیرممکن است چون سیستم مرتبی وجود نداشت، علاوه بر آن اسنادی که به دست ما رسیده است کامل نیست. مسأله دیگری که از این اسناد می‌توان استنباط کرد نامرتبی و آشفتگی کلی در وضع مالی دولت و حکومت است. عدم قدرت پرداخت مرتب مخارج قشون چه توسط دولت و چه توسط مأمورین محلی باعث ضعف حکومت می‌شد. در نتیجه اغتشاشات بیشتر می‌گشت و جمع‌آوری مالیات عقب می‌افتاد یا پرداخت نمی‌شد. نحوه فرونشاندن آشوب قدرت حاکم بود تا بتواند مالیات دریافت کند ولی همانطور که فرمانفرما اظهار می‌داشت با نداشتن پول کافی و نپرداختن حقوق سرباز و سوار حاکم قدرت نداشت که آرامش را برقرار سازد.

در این گزارش مخارج قشون و سربازان به صورت سالانه و بر اساس ماه‌های قمری فهرست و براساس شش طبقه‌بندی عمده تفکیک شده‌اند: قشون لرستان، اسدآباد، آذربایجان، زنجان و میانج، تفنگچیان و توپچیان، سواران مخصوص و مخارج متفرقه.

مخارج قشون در حکومت اول فرمانفرما
در کرمانشاه بین ۱۳۲۱ تا ۱۳۲۳.

موضوع	مبلغ	سال ۱۳۲۲
انعام سوار نظام	۱۳۷ تومان ۷۵۰ دینار	صفر
علیق دواب، سواره مظفر، قزاق، کلهر، احمدوند و سایر سوار حاضر شهر	۱۰ تومان ۵۰۰ دینار	رمضان
-	۵۰ تومان	ذی‌الحجه

موضوع	مبلغ	سال ۱۳۲۴
کرباس و روغن زیتون جهت تفنگ‌های تحویل میرزا علی‌اکبر خان در اسلحه‌خانه اندرون و دو قبضه تفنگ ورندل و یک‌هزار و هفتصد و چهل دانه فشنگ و سه رشته قطار	۴ تومان ۱۵۰ دینار	محرم
حواله نصرت‌الدوله برای پرداخت مواجب حقوق فردی محمدعلی بیگ جلو‌دار اصطبل، آقا حسین جلو‌دار تفنگ‌دار باشی، سوارهای لر، سوارهای فریدون میرزا سوارهای لری.	۳۱۸ تومان	جمادی‌الاول

حکومت دوم فرمانفرما در کرمانشاه ۱۳۳۰ - ۱۳۳۲
مخارج قشون آذربایجان

ماه	۱۳۳۰	۱۳۳۱	۱۳۳۲	۱۳۳۳
محرم	-	-	۲۷۱۲ تومان و ۵۲۵ دینار	-
صفر	۹۰۰ تومان و ۲۵۰ دینار	۲۷۸۵ تومان ۲۰ دینار	-	-
ربیع الاول	-	-	۱۸۰۶ تومان و ۳۰۰ دینار	-
ربیع الثانی	۹۰ تومان	۱۱۴۸ تومان و ۳۵۰ دینار	۳۶۷ تومان و ۹۵۰ دینار	-
جمادی الاول	۲۳ تومان	۱۱۶۲ تومان ۵۰۰ دینار	۶۲۸ تومان ۳۵۰ دینار	-
جمادی الثانی	۱۵۰۱ تومان ۲۲۶ دینار	تومان دینار	۲۲۶۲ تومان ۵۵۰ دینار	-
رجب	۲۰۳ تومان	۲۵۷۰ تومان	-	-
شعبان	-	۲۹۷۶ تومان و ۸۳۵ دینار	۴۷۶ تومان ۷۵ دینار	-
رمضان	-	۸۰۱۷ تومان ۵۸۵ دینار	۴۸۵ تومان ۶۰۰ دینار	-
شوال	-	۳۹۴۵ تومان ۷۵۰ دینار	-	-
ذی‌الحجه	-	۹۲۷ تومان ۱۲۵ دینار	-	-
بی تاریخ		۱۶۳۵ تومان ۱۵۰ دینار		

مخارج قشون به صورت غیر نقدی (جنسی)

سال ۱۳۳۲	سال ۱۳۳۱	سال ۱۳۳۰	ماه
۶۱ خروار و ۵۴۵ من کاه	-	-	صفر
۹۷ خروار ۱۵۹ من جو	-	-	ربیع الاول
۳۴ خروار گندم	-	-	ربیع الثانی
۳ خروار و ۹۵ من جو		بی تاریخ	

جدول مخارج قشون لرستانی

در این جدول برخی از ماه‌ها مخارج سال‌های ۱۳۲۹ و ۱۳۳۳ آورده شده است، زیرا به سال حکومت فرمانفرما نزدیک است:

ماه	۱۳۲۹	۱۳۳۰	۱۳۳۱	۱۳۳۲	۱۳۳۳
محرم	۴ تومان ۱۳۲۹ دینار	۲۵۶ تومان ۱۳۳۰ دینار	۵۹۱ تومان ۸۰۰ دینار	۱۱۱۳ تومان ۱۳۳۲ دینار	-
صفر	-	۷۸۸ تومان ۸۵۰ دینار	۷۷۸ تومان ۸۵۰ دینار	۲۶۷ تومان ۳۸۶ دینار	-
ربیع الاول	-	۱۶۴۶ تومان ۱۲۵ دینار	-	۵۸۸ تومان ۵۵۰ دینار	-
ربیع الثانی	-	۲۱۹ تومان	۱۰۳۴ تومان ۱۰۰ دینار	۲۸۶ تومان ۶۰۰ دینار	-
جمادی الاول	-	۱۳۳۹ تومان ۱۰۰ دینار	۹۰۲ تومان ۳۰۰ دینار	۸۰۲ تومان ۹۰ دینار	-
جمادی الثانی	۱۵۳ تومان ۲۱۷ دینار	۴ تومان	۷۹۳ تومان ۵۰۰ دینار	۹۳۸ تومان ۳۵ دینار	-
رجب	-	۳۵۴ تومان	۴۰۱ تومان	۷۵۵ تومان ۲۲۵ دینار	-
شعبان	-	۲۷۶ تومان ۵۰۰ دینار	-	۸۸۴ تومان ۵۵۰ دینار	-
رمضان	-	۸۵۱ تومان	۱۸۱۲ تومان ۳۶۰ دینار	۱۳۶ تومان ۷۳۳ دینار	-
شوال	-	-	۱۰۶۳ تومان	۴۰ تومان	-

	۱۰۰ دینار	۷۰ دینار			
۴۹ تومان	۱۳ تومان ۲۵۰ دینار	۷۰ تومان	-	۳۷۴ تومان ۶۸۵ دینار	ذی‌الحجه
-	-	-	۱۲ تومان	۱۱۷ تومان	ذی‌القعدة
۲۴۷ تومان و ۴۰۰ دینار			بی‌تاریخ		

صورت مخارج غیرنقدی (جنسی)

سال ۱۳۳۲	سال ۱۳۳۱	سال ۱۳۳۰	ماه
۲۶ خروار و ۲۹۵ من جو	۱ خروار و ۷۰ من جو	۳۴ خروار جو	محرم
۳ خروار و ۱۵۰ من جو ۲۰ من کاه	۵ خروار و ۱۴۰ من کاه ۳ خروار و ۲ من و نیم جو	-	صفر
-	۳ چهارک و ۷ خروار و ۱۳۸ من جو ۳۴ من کاه	-	ربیع‌الاول
-	۷ خروار کاه ۶۷۸ من جو و ۱۰۰ من کاه	-	ربیع‌الثانی
۱۰ خروار و ۲	۳۵ من جو	۴ خروار	شعبان
۵ خروار و ۱۰۲ من کاه ۵ خروار و ۳۵ من (مورد ذکر نشده)		بی‌تاریخ	

مخارج قشون اسدابادی

سال ۱۳۳۲	سال ۱۳۳۱	سال ۱۳۳۰	ماه
۲۴۱ تومان و ۷۲۵ دینار	۱۱۷ تومان و ۴۰۰ دینار	-	محرم
۳۵۹ تومان و ۸۲۵ دینار	۱۷۳ تومان و ۷۰۰ دینار	-	صفر
۱۳۱ تومان و ۲۵۰ دینار	-	-	ربیع‌الاول
۲۵۹ تومان و ۶۷۵ دینار	-	-	ربیع‌الثانی
-	۳۷۷ تومان و ۲۵۰ دینار	-	جمادی‌الاول
۸۶۷ تومان و ۷۳۵ دینار	۱۷۸	۴ تومان	جمادی‌الثانی
۱۷۷ تومان و ۵۰ دینار	۲۶۳ تومان	-	رجب
۱۲۱ تومان و ۷۰ دینار	۱۹۱ تومان	-	شعبان
۹۰ تومان	۳۹۷ تومان	-	رمضان
-	۵۸۷ تومان ۷۵۰ دینار	-	شوال

ذی الحجہ	-	۵۸ تومان	۹۸ تومان و ۱۷۵ دینار
بی تاریخ		۶۸۴ تومان و ۵۵۰ دینار	

مخارج غیر نقدی (جنسی)

ماہ	سال ۱۳۳۰	سال ۱۳۳۱	سال ۱۳۳۲
محرم	-	-	۲ خروار جو
ربیع الثانی	-	-	۲ خروار و ۸۵ من جو
شعبان	-	۱ خروار جو	۲ خروار و ۵۰ من جو

مخارج سواران مخصوص

ماہ	سال ۱۳۳۰	سال ۱۳۳۱	سال ۱۳۳۲
محرم	-	۱۲۵ تومان ۹۲۵ دینار	۱۲ تومان
صفر	-	۱۳۷ تومان ۶۷۵ دینار	۳۶۴ تومان ۵۱۵ دینار
ربیع الاول	-	-	۵۳ تومان ۷۵۰ دینار
ربیع الثانی	-	-	۲۷۱ تومان ۷۵۰ دینار
جمادی الاول	۳۳۶ تومان ۵۷۵ دینار	-	۱۵۴ تومان ۸۱۰ دینار
جمادی الثانی	۳۴ تومان	۱۴۵ تومان	۴۶۶ تومان ۶۷۵ دینار
رجب	-	۱۲۹ تومان	۲۲۷ تومان
شعبان	۱۲۵ تومان	۱۹۰۶ تومان ۹۵ دینار	۴۸۸ تومان ۱۸۰ دینار
رمضان	-	۳۴۹ تومان	۱۳۱ تومان ۵۰۰ دینار
شوال	-	۳۴ تومان ۲۵۰ دینار	۲۲ تومان ۵۰۰ دینار
بی تاریخ		۱۶۰۶ تومان و ۷۰۲ دینار	

مخارج غیرنقدی (جنسی)

سال ۱۳۳۲	سال ۱۳۳۱	سال ۱۳۳۰	ماہ
۳ خروار	-	-	صفر
۲ خروار و ۱۰ من جو	-	-	ربیع الثانی
۱ خروار ۷۹ من (بی‌مورد)	-	-	جمادی الاول
۵۵ خروار از قرار خرواری ۲ تومان	-	-	جمادی الثانی
-	۶۱ خروار ۲۰ من	-	رجب
-	۱ خروار ۵ من	-	شعبان
۱۷ خروار و ۵۵ من		بی‌تاریخ	

مخارج تفنگچیان و توپچیان

۱۳۳۲	۱۳۳۱	۱۳۳۰	۱۳۲۹	ماہ
۲۵۱ تومان ۷۵۳ دینار	۵۸۴ تومان ۸۵۰ دینار	-	-	محرم
۳۱۷ تومان ۷۰۰ دینار	۳۷۳ تومان ۱۸۰ دینار	۱۵۹ تومان	-	صفر
۵۲ تومان ۵۰۰ دینار	۲۵۵ تومان	-	۱۳۱ تومان ۳۶۲ دینار	ربیع الاول
۲۰۴ تومان ۵۰۰ دینار	۱۵۲ تومان ۵۰۰ دینار	۳۷۲ تومان ۵۰۰ دینار	-	ربیع الثانی
۱۹۹ تومان ۳۰۰ دینار	۳۳۳۲ تومان ۵ دینار	۱۴۳۱ تومان ۴۰۰۰ عباسی ۶۵۰ دینار	-	جمادی الاول
۱۵۲ تومان ۷۵۰ دینار	۶۵ تومان	۴۵۹ تومان ۶۰۰ دینار	-	جمادی الثانی
۱۰۰۰ تومان	۱۸۷ تومان ۵۷۴ دینار	۲۰۹۵۰ دینار ۱۵۰ دینار	-	رجب
۲۶۷ تومان	۳۸۲ تومان	۲۸۱۹۶ تومان	-	شعبان
۳۰ تومان	۱۸۰ تومان ۳۵۰ دینار	۲۷۲۶۸ تومان ۵۵۰ دینار	-	رمضان
-	۷۸۲۴ تومان ۸۳۰	۲۹۴۳ تومان	-	شوال

	دینار	۳۷۵ دینار		
	-	-	۱۳۷ تومان	ذی‌القعدة
۲۵۸۳ تومان و ۵۳۰ دینار		بی‌تاریخ		

مخارج غیرنقدی (جنسی)

سال ۱۳۳۲	سال ۱۳۳۱	سال ۱۳۳۰	ماه
۶ خروار ۱۷ من شلتوک	-	-	محرم
-	۲ خروار ۱۰ من علیق	-	ربیع‌الاول
-	۴۸ خروار	-	شعبان
۶۳ خروار و ۳ من		بی‌ماه سال ۱۳۳۱	

مخارج متفرقه قشون در دوره دوم حکومت فرمانفرما در ایالات غرب به صورت زیر می‌باشد:

سال ۱۳۲۹	موضوع	مبلغ
ربیع‌الثانی	قند و چای شش نفر قزاق	۱۵ تومان

سال ۱۳۳۰	موضوع	مبلغ
ربیع‌الثانی	تعداد یک صد و پنجاه قبضه تفنگ که تحویل اردوی غرب شده	-
ربیع‌الثانی	برنج و روغن و گوشت در شب عید به سوارها داده شده	۳۷ تومان ۵۰۰ دینار
ربیع‌الثانی	گوشت آبگوشت سوارهای نواب	۱۹ تومان
ربیع‌الثانی	مال‌های سوارها و غیره	۸۰۷ تومان ۹۵۰ دینار
جمادی‌الاول	مخارج متفرقه برای قشون در حرکت اردوی غرب از همدان به کردستان	۱۲۱ تومان ۳۵۰ دینار
رجب	جهت نان سر سفره و جیره عملجات و قاطرخانه و سایر سوارها	۲۰۴ تومان ۶۰۰ دینار
ذی‌القعدة	تعمیر تفنگ‌های سرکاری جیره قزاقخانه علی‌کرم خان اصطلیل و اصطلیل توپخانه حمزه‌خان	۹ تومان ۱۱۶ دینار ۴ خروار

سال ۱۳۳۱	موضوع	مبلغ
محرم	قند و چای و ذغال جهت قراولان شب‌گرد	۲۲ تومان ۳۲۵ دینار
صفر	بابت حقوق ایالات غرب و سواران شخصی و قیمت ملبوس سوارها	۷۲۳۳ تومان
رمضان	علیق مال‌های سوار	۱۳۰ تومان ۴۰۰ دینار
ذی‌الحجه	سوار و سرباز و توپچی و غیره که در عید قربان داده شده	۱۰۷ تومان

سال ۱۳۳۲	موضوع	مبلغ
محرم	خلعت‌ها و تفنگ‌ها که در مسافرت به هرسین و کاکوند به اشخاص مفصله داده شد	۵۰۸ تومان ۲۰۰ دینار

بی تاریخ	موضوع	مبلغ
ربیع‌الاول	صورت قند و چای کشیکچیان	۷ تومان و ۵۰۰ دینار
جمادی‌الاول	قیمت قند و چای و پول نهار یک ماهه قزاق‌های پیاده	۳۱ تومان ۱۰۰ دینار
شعبان	جریمه ژاندارم بهاء‌السلطان	۱۰ تومان

بی تاریخ	موضوع	مبلغ
	بابت نان سر سفره جهت اجزاء جیره عمله‌جات اصطبل و قاطرخانه و سوارها	۶۹ تومان ۹۰۰ دینار

توضیحات

- ۱- خطوط سیاق این مقاله توسط خانم مریم کاشف‌نیا خوانده شد.
- ۲- عبدالحسین میرزا فرمانفرما پسر فیروز میرزا پسر عباس میرزا ولیعهد فتحعلی‌شاه قاجار بود. مادرش حاجیه‌خانم هما دختر بهمن میرزا بهاء‌الدوله، فرمانفرما در جوانی با عزت‌السلطنه ام‌الخاقان دختر امیرکبیر و ملک‌زاده و عزت‌الدوله خواهر ناصرالدین‌شاه بود. فرمانفرما به

مناسبت قربابت با خانواده سلطنتی (یکی از خواهران او از همسران مظفرالدین‌شاه بود) وی شخصیتی پر جنب و جوش داشت و جاه‌طلب و پرتحرک بود و پس از آن که مظفرالدین میرزا به سلطنت رسید انتظار پیشرفت‌های بزرگی داشت. این مسئله باعث دشمنی و سوءظن عده‌ای از جمله خود شاه شد. فرمانفرما علیه صدراعظم امین‌السلطان توطئه‌چینی می‌کرد تا به عزل او منجر شد. تقریباً به صورت مغضوب به حکومت فارس مأمور شد با برگشتن امین‌السلطان بر سر قدرت اجازه سفری به عتبات گرفت، سفری که به تبعید سه ساله تبدیل شد. خانواده او و دوستانش مدت‌ها نزد شاه وساطت کردند تا اجازه مراجعت گرفت ولی اجازه ورود به تهران نیافت او را در رمضان ۱۳۲۰ مأمور حکومت کرمانشاه کردند.

برای اطلاع از زندگی سیاسی فرمانفرما: عبدالحسین میرزا فرمانفرما، نک: *زمانه* و *کارنامه سیاسی و اجتماعی*، منصوره اتحادیه با همکاری غلامرضا سلامی، اسماعیل شمس، ۲ جلد، تهران ۱۳۸۳.

در تألیف این کتاب از اسناد موجود در بایگانی وزارت خارجه ایران، سازمان اسناد ملی و تعدادی از مکاتبات خصوصی او با پسرانش استفاده شد. در آن وقت هنوز این اسناد در دسترس قرار نداشت.

۳- مدت‌ها خانواده عبدالحسین میرزا فرمانفرما بر این باور بودند که وی اسناد خودش را از بین برده است. وقتی یکی از پسرها فوت کرد، در زیرزمین منزل ایشان چند صندوق سند یافت شد که احتمالاً یا فراموش کرده بودند و یا از وجود آن‌ها به دلیلی بی‌خبر بودند. مقداری از این اسناد متأسفانه از بین رفته بودند. ولی بقیه به کتابخانه مجلس شورای اسلامی واگذار شد. این اسناد اکثراً نامه‌هایی هستند که به فرمانفرما طی حکومت‌های مختلف وی نوشته شده است. تعدادی نیز از اسناد محاسبات اوست. احتمالاً آن‌چه از بین برده بود مکاتبات سیاسی وی بوده‌اند. تاکنون با استفاده از این اسناد دو مقاله منتشر شده است:

منصوره اتحادیه، *مردم‌شناسی و منابع تاریخ کرمانشاه*، اسناد سال‌های ۱۳۳۱ تا ۱۳۳۳. *پیام بهارستان*، فصل‌نامه متون و تحقیقات ایران ویژه مردم‌شناسی و فرهنگ عامه، شماره اول بهار ۱۳۹۱، دبیر ویژه‌نامه سیدعلی آل داوود.

منصوره اتحادیه، *گنجینه تاریخ عامه*، معرفی مجموعه اسناد از آرشیو عبدالحسین میرزا فرمانفرما، *مزدک‌نامه*، پژوهش‌های ایران‌شناسی، به کوشش جمشید کیانفر، پروین استخری، تهران ۱۳۹۱.

۴- نمونه‌ای از پرداخت جیره و علیق

ربیع‌الثانی ۱۳۲۱	جیره و علیق فوج اردبیل، واجب و انعامات، قیمت چادر و ملبوس	۱۸۴۰ تومان
ذی‌القعدة ۱۳۲۲	جیره و علیق سربازان فوج خمسه مأمور استرآباد	روزی یازده من جیره و دو من جو
ذی‌الحجه ۱۳۲۲	جیره و علیق فوج خمسه مأمور استرآباد	مقدار چهار خروار و هشتاد من و نه چهارک
ربیع‌الثانی ۱۳۲۳	سواران فوج خمسه متوقف استرآباد	سه خروار و بیست و دو من و نیم جو و چهل و پنج من علیق

۵- در یکی از نامه‌های فرمانفرما به وزیر خارجه مشیرالدوله درباره اهمیت درآمد گمرکات کرمانشاه چنین می‌نویسد: این گمرک امروز در کرمانشاه اهمیتی بیش از تمام ولایات است. «امسال انشاءالله پانصد هزار تومان گمرک این‌جا عمل خواهد کرد. پنج شش هزار تومان موجب این سوار فدای انتظام این چهارصد پانصد هزار تومان بفرمایند...»
اتحادیه، زمانه و کارنامه سیاسی و اجتماعی، جلد ص ۲۲۳.
۶- همان، ص ۲۲۱.

۷- همان، جلد ۲، ۱۴۸.

۸- به همان نسبت که مالیات‌ها، خرد خرد و به اقساط پرداخت می‌شد حقوق ما هم به مرور پرداخت می‌شد. این لیستی است از حقوق سواران کلیایی در برج جوزا ۱۳۳۲.

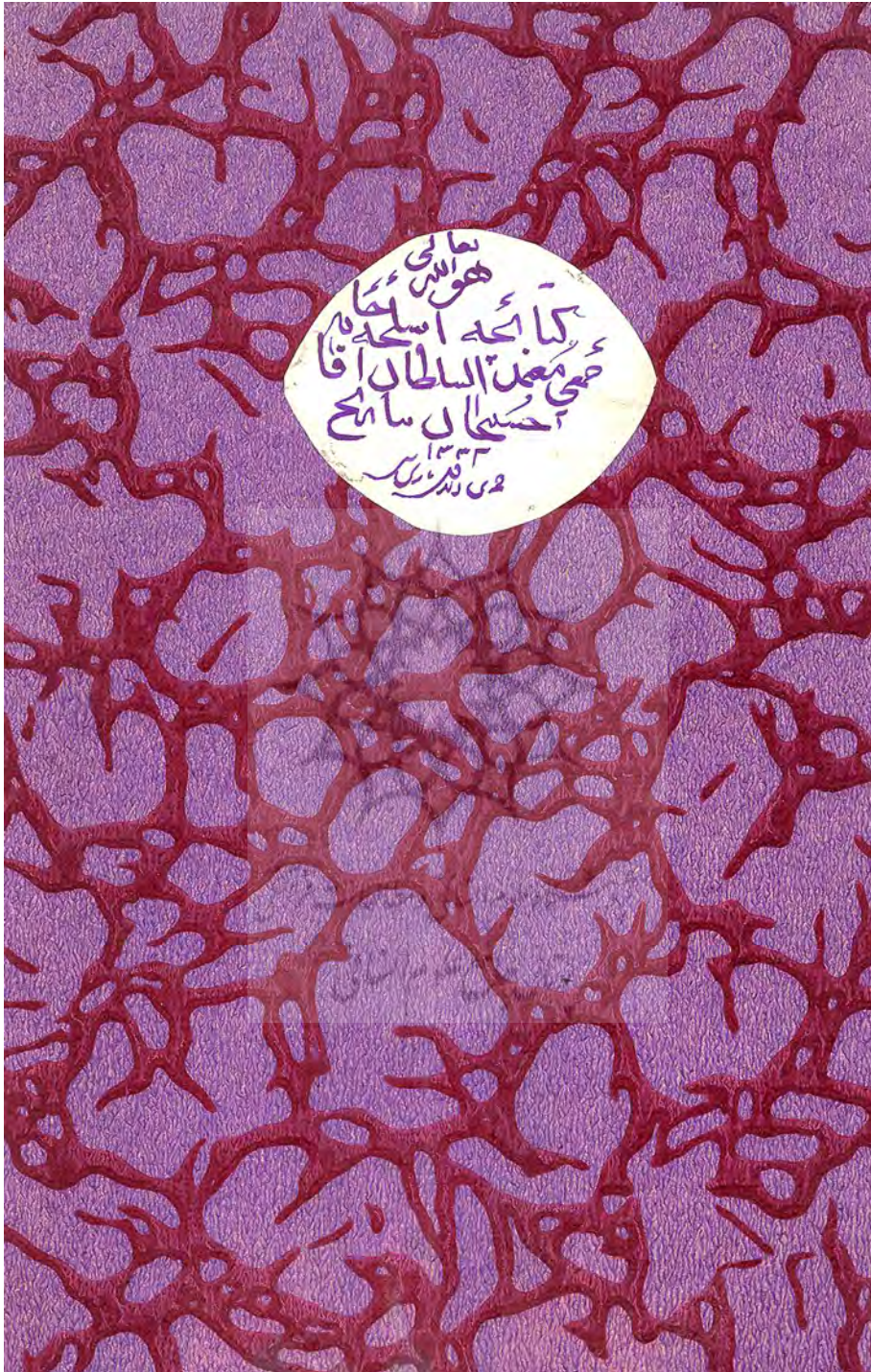
خوراک سوار کلیایی	یکصد تومان
حقوق سواران دوروزه کلیایی	سی تومان
سواران بابت حقوق	بیست تومان
حقوق ده روزه برج جوزا	شصت تومان

۹- اتحادیه، زمانه و کارنامه، جلد ۱، صص ۱۹۱-۲۱۰.

۱۰- همان، ص ۲۲۳.

۱۱- همان، ص ۲۲۱.

- ۱۲- همان، ص ۲۲۲.
- ۱۳- همان، صص ۲۲۳-۲۲۴.
- ۱۴- همان، ص ۲۳۲.
- ۱۵- همان، جلد ۲، صص ۱۱۱-۲۱۸.
- ۱۶- برای اطلاع بیشتر رک: آذری شهرضائی، در تکاپوی تاج و تخت، اسناد ابوالفتح میرزا سالارالدوله قاجار، تهران، ۱۳۷۸.
- ۱۷- در طول انقلاب مشروطه و از آن پس دولت همچنان با بحران مالی و کسر بودجه مواجه بود و موفق به اخذ وام نشد.
- چاره را در استخدام یک نفر مستشار مالی از یک کشور بی‌طرف دیدند. مورگان شوستر آمریکائی آمد ولی اصلاحاتی که در نظر داشت عملی نشده مراجعت کرد. محمدعلی شاه مخلوع با حمایت روس‌ها برنامه وی را به هم زد. روس‌ها به بهانه این که شوستر شرایط قرارداد ۱۹۰۷ را رعایت نکرده است اولتیماتومی به دولت ایران دادند که ناچار شوستر مرخص شد و در ۲۹ ذی‌الحجه ۱۳۲۹ دولت مجلس را بست. مسئله مالی حل نشده و تبعات آن متوجه فرمانفرما در کرمانشاه نیز شد.
- ۱۸- اتحادیه، زمانه و کارنامه، جلد ۱، ص ۱۳۹.
- ۱۹- اتحادیه (نظام مافی) زندگی سیاسی رضاقلی‌خان نظام‌السلطنه، زندگی سیاسی، تهران ۱۳۷۹.
- ۲۰- اتحادیه، زمانه و کارنامه، جلد ۲، ص ۱۱۹.
- ۲۱- همان، ص ۱۲۸.
- ۲۲- پس از رفتن شوستر، ژوزف مرنارد رئیس بلژیکی گمرک به ریاست خزانه‌داری منصوب شد. ایرانیان از این انتصاب ناخرسند بودند چون او را دست‌نشانده روس می‌دانستند. جالب توجه است که در جواب فرمانفرما که از دولت کمک مالی خواسته بود مرنارد پیشنهادی غیرعملی داد که موضع او را نشان می‌دهد، وی نوشت: «به عقیده این بنده به هیچ وجه چیزی از ایالت کرمانشاهان عاید اولیای دولت علیه نخواهد شد و اگر چنانچه در اصلاح این ایالت به دست شاهزاده حکمران غرب احتمال خیلی ضعیف هم برود ولی مع‌ذک لازم است عقد یک استقراض کوچک یک کروری با خارج بسته شود، مبلغ آن کلاً به والا حضرت تسلیم گردد.»
- اتحادیه، زمان و کارنامه، سیاسی و اجتماعی، جلد ۲ ص ۱۴۹.

(۲)

بمقام دولت در طهران در کاب کرده و در طهران آورده شد

۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال

۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال

۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال

۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال

۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال

۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال

۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال

۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال

در کاب بمقام دولت در طهران آورده شد

۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال

۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال

۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال

۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال

۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال

۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال

۱۰۰۰ ریال
۱۰۰۰ ریال

(۳)

۱۰
 شرح محمدی
 ۱۱
 شرح محمدی
 ۱۲
 شرح محمدی
 ۱۳
 شرح محمدی
 ۱۴
 شرح محمدی
 ۱۵
 شرح محمدی
 ۱۶
 شرح محمدی
 ۱۷
 شرح محمدی
 ۱۸
 شرح محمدی
 ۱۹
 شرح محمدی
 ۲۰
 شرح محمدی
 ۲۱
 شرح محمدی
 ۲۲
 شرح محمدی
 ۲۳
 شرح محمدی
 ۲۴
 شرح محمدی
 ۲۵
 شرح محمدی
 ۲۶
 شرح محمدی
 ۲۷
 شرح محمدی
 ۲۸
 شرح محمدی
 ۲۹
 شرح محمدی
 ۳۰
 شرح محمدی
 ۳۱
 شرح محمدی
 ۳۲
 شرح محمدی
 ۳۳
 شرح محمدی
 ۳۴
 شرح محمدی
 ۳۵
 شرح محمدی
 ۳۶
 شرح محمدی
 ۳۷
 شرح محمدی
 ۳۸
 شرح محمدی
 ۳۹
 شرح محمدی
 ۴۰
 شرح محمدی
 ۴۱
 شرح محمدی
 ۴۲
 شرح محمدی
 ۴۳
 شرح محمدی
 ۴۴
 شرح محمدی
 ۴۵
 شرح محمدی
 ۴۶
 شرح محمدی
 ۴۷
 شرح محمدی
 ۴۸
 شرح محمدی
 ۴۹
 شرح محمدی
 ۵۰
 شرح محمدی
 ۵۱
 شرح محمدی
 ۵۲
 شرح محمدی
 ۵۳
 شرح محمدی
 ۵۴
 شرح محمدی
 ۵۵
 شرح محمدی
 ۵۶
 شرح محمدی
 ۵۷
 شرح محمدی
 ۵۸
 شرح محمدی
 ۵۹
 شرح محمدی
 ۶۰
 شرح محمدی
 ۶۱
 شرح محمدی
 ۶۲
 شرح محمدی
 ۶۳
 شرح محمدی
 ۶۴
 شرح محمدی
 ۶۵
 شرح محمدی
 ۶۶
 شرح محمدی
 ۶۷
 شرح محمدی
 ۶۸
 شرح محمدی
 ۶۹
 شرح محمدی
 ۷۰
 شرح محمدی
 ۷۱
 شرح محمدی
 ۷۲
 شرح محمدی
 ۷۳
 شرح محمدی
 ۷۴
 شرح محمدی
 ۷۵
 شرح محمدی
 ۷۶
 شرح محمدی
 ۷۷
 شرح محمدی
 ۷۸
 شرح محمدی
 ۷۹
 شرح محمدی
 ۸۰
 شرح محمدی
 ۸۱
 شرح محمدی
 ۸۲
 شرح محمدی
 ۸۳
 شرح محمدی
 ۸۴
 شرح محمدی
 ۸۵
 شرح محمدی
 ۸۶
 شرح محمدی
 ۸۷
 شرح محمدی
 ۸۸
 شرح محمدی
 ۸۹
 شرح محمدی
 ۹۰
 شرح محمدی
 ۹۱
 شرح محمدی
 ۹۲
 شرح محمدی
 ۹۳
 شرح محمدی
 ۹۴
 شرح محمدی
 ۹۵
 شرح محمدی
 ۹۶
 شرح محمدی
 ۹۷
 شرح محمدی
 ۹۸
 شرح محمدی
 ۹۹
 شرح محمدی
 ۱۰۰
 شرح محمدی

